

Присяжнюк М.В., кандидат технічних наук

Міністерство аграрної політики та продовольства України

**СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ
ВІТЧИЗНЯНОГО ТВАРИННИЦТВА (20-ті роки ХХ ст.)***Рецензент – доктор сільськогосподарських наук, професор А.А. Поліщук*

Висвітлено передумови становлення наукових основ вітчизняного тваринництва. Охарактеризовано діяльність перших сільськогосподарських та галузевих дослідних і освітніх структур тваринницького профілю. 20-ті роки ХХ ст. є визначальним періодом у становленні науково-організаційних основ вітчизняного тваринництва, який ознаменувався запровадженням вузькогалузевої вищої зоотехнічної освіти, організацією спеціалізованих науково-дослідних одиниць тваринницького профілю. Саме на базі галузевих вищих навчальних та дослідних закладів здійснювалася фундація перших наукових напрямів, теорій та вчень, формувалася методологічний апарат зоотехнічної науки.

Ключові слова: тваринництво, сільськогосподарська дослідна справа, зоотехнічна вища освіта.

Постановка проблеми. Розвиток традиційного для України тваринництва, забезпечення продовольчої незалежності та заповнення своєї ніші в сталому загальноєвропейському господарчому комплексі перебувають у прямій залежності від його наукового забезпечення.

За цих умов особливого значення надається історичній реконструкції етапів становлення й розвитку зоотехнічної освіти та сільськогосподарської дослідної справи у галузі тваринництва, творчому використанню досвіду, накопиченого кількома поколіннями учених у єдиному контексті спадкоємності.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. На вирішення зазначених завдань спрямовувалися дослідження Ю.Д. Рубана, В.П. Бурката, В.А. Вергунова, В.М. Рябка, І.С. Бородай та інших учених [1–7; 14–15]. Однак до цього часу не запропоновано цілісного науково-історичного аналізу становлення наукових основ вітчизняного тваринництва в період 20-х років ХХ ст., який, на думку автора, був визначальним на шляху розбудови організаційної структури.

Матеріал і методика досліджень. Дослідження ґрунтується на використанні принципів історичної достовірності, об'єктивності, систем-

ності та комплексності. Автором використані загально-наукові (аналіз, синтез, типологізація), міждисциплінарні (структурно-системний) і власне історичні (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та ін.) методи, а також методи джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

Як матеріал дослідження використано широке коло джерел, різних за походженням, видами, формою, ознаками та змістом.

Основу джерельної бази склали архівні документи, що презентують досвід роботи перших сільськогосподарських і галузевих дослідних одиниць тваринницького профілю.

Результати досліджень. На теренах Російської імперії науково-організаційні основи тваринництва були закладені в другій половині ХІХ – на початку ХХ століть. Дослідники зоотехнічної науки пов'язують це із проведенням земельної реформи 1861 р., що зумовила активний пошук нових шляхів і форм її розвитку [1–4].

На думку В.А. Вергунова, передумовою прискореного розвитку тваринництва слід розглядати державне замовлення на виробництво даного виду продукції [6, 7].

Участь держави, передусім, позначилася в організації навчальних і дослідних закладів, їх фінансуванні й підпорядкуванні діяльності державним інтересам.

Перший вищий сільськогосподарський навчальний заклад – Маримонтський інститут земельного господарства – був відкритий поблизу Варшави в 1816 році. У 1842 р. засновують Гори-Горецьку землеробську школу (Могилевська губернія), перетворену згодом на інститут. На українських землях підготовку фахівців-аграріїв із 1851 р. здійснювала кафедра сільського господарства та лісівництва при Університеті Св. Володимира (Київ). Вона набула особливого авторитету завдяки майже сорокарічній діяльності відомого вченого, професора С.М. Ходецького, зусиллями якого розвинуто вчення про розведення сільськогосподарських тварин, а також розроблено наукову термінологію з вівнознавства [8, 11].

У 1864 р. організують Петербурзький землеробський інститут, а наступного року – Петровську землеробську і лісову академію (Москва), де відкривають перші зоотехнічні кафедри. Їх діяльність пов'язана з іменами відомих учених, професорів І.М. Черноп'ятова, М.П. Чирвинського, П.М. Кулешова, Є.А. Богданова, М.І. Придорогіна, які й обґрунтували основні положення зоотехнічної науки. У 1882 р. кафедри загального та спеціального тваринництва також формують при Ново-Олександрійському інституті сільського господарства і лісівництва, завідувачами яких (професорами І.І. Калугіним та І.О. Широким) проведено комплекс досліджень із вивчення закономірностей індивідуального розвитку й годівлі свійських тварин [2].

У справу становлення наукових основ тваринництва суттєвий внесок здійснили вчені відкритого в 1898 р. Київського політехнічного інституту. У структурі його сільськогосподарського відділення сформували кафедри загального та спеціального скотарства, які очолили талановиті вчені, професори М.П. Чирвинський, С.О. Іванов, а згодом – В.П. Устьянцев.

Зокрема, М.П. Чирвинським, якого вважають основоположником вітчизняної зоотехнічної науки, підготовлено перший курс «Загального тваринництва», розроблено вчення про онтогенез та наукові основи годівлі сільськогосподарських тварин, що ґрунтуються на фізіолого-біохімічних закономірностях травлення.

На початку ХХ століття – у зв'язку із розбудовою галузі племінного тваринництва – потреба у фахівцях із спеціальною зоотехнічною освітою відчувалася дедалі гостріше. Вузькогалузеву вищу освітню підготовку започатковано в 1919 р. відкриттям Московського зоотехнічного інституту, до роботи якого залучено плеяду відомих учених у цій галузі, зокрема П.М. Кулешова, О.С. Сєвєровського, М.Ф. Іванова, О.В. Гаркаві, Є.А. Богданова та ін.

В Україні початок вищій зоотехнічній освіті покладено в 1921–1922 роках заснуванням на базі сільськогосподарського факультету Київського політехнічного інституту двох самостійних вузів – сільськогосподарського та ветеринарно-зоотехнічного. До читання зоотехнічних дисциплін запрошуються професори А.К. Скороходько, В.П. Устьянцев, С.О. Іванов, С.П. Амітров, І.І. Клодницький, П.Т. Лавренюк, В.В. Букраб, В.Ю. Чаговець та ін.

У 1920 р. на базі Харківської середньої землеробської школи відкривають зоотехнікум, який у 1930 р. реорганізують на молочно-зоотехнічний

інститут. Цей заклад набув високого авторитету завдяки зусиллям корифеїв зоотехнічної науки М.Д. Потьомкіна, І.В. Бельговського та ін. Зоотехнію викладають також у Львівській політехніці, Одеському, Херсонському, Харківському, Кам'янець-Подільському та Білоцерківському сільськогосподарських інститутах [2].

Водночас із запровадженням зоотехнічної освіти важливого значення надається становленню дослідної справи у тваринництві. Слід зауважити, що в Російській імперії кінця ХІХ – початку ХХ століть відкриття дослідних установ було, переважно, випадковим, а їх облаштування й фінансування незадовільним. У 1910 р. окремі питання тваринництва розглядалися (паралельно з основними агрономічними) у 23 галузевих установах зі 110 існуючих. Зокрема, вирощуванням і продажем племінної худоби займалися 8 установ (Енгельгардська дослідна станція, 3 дослідних ферми В'ятської губернії, Балашовське, Караязьке та Ашхабадське дослідні поля і дослідне поле в Голодному Степу). Молочні закваски поширювали 3 молочні, а також Московська бактеріологічна лабораторії. Контроль молочних продуктів здійснювали 8 молочних лабораторій і дослідні станції, що проводили загальні дослідження продуктів харчування [6, 13].

Досліди з тваринами проводили на окремих дослідних полях, зокрема Полтавському, Таганрозькому, Донському, Верхньодніпряньському, Ашхабадському, Сердобському та ін. Оскільки коштів на придбання племінного матеріалу, обладнання спеціальних лабораторій для проведення аналізів молока та кормів не вистачало, – обмежувалися переважно відгодівлею дрібних тварин.

За даними В.М. Рябка, перші зоотехнічні дослідні станції на українських землях відкривають в Асканії-Новій: дослідну станцію фізіологічного відділення ветеринарної лабораторії Управління ветеринарної служби Міністерства внутрішніх справ Росії (1910), а також відділення дослідної станції з вівчарства Петровської сільськогосподарської академії (1916) [15]. Утім, обидві станції функціонували лише до 1917 року. В Росії в 1913 р. відкривають дослідну станцію при Московському зоотехнічному інституті, де активну діяльність розгортають професори О.В. Гаркаві, Є.А. Богданов, Г.С. Попов та ін. [19].

Як відмічає І.С. Бородай, до революції основними осередками дослідництва у тваринництві були зоотехнічні відділи агрономічних дослідних станцій. Зокрема, у 1912 р. такий відділ відкривають при Полтавській сільськогосподарській дослідній станції.

У наступні роки зоотехнічні відділи формують при Катеринославській, Носівській, Харківській та інших станціях. Саме на їх базі закладені перші наукові напрями та теорії у тваринництві.

Відділом тваринництва Полтавської сільськогосподарської досвідної станції на чолі з О.П. Бондаренком проводилися дослідження з відгодівлі свиней на змішаних і зернових раціонах, визначення переваг люцерни за використання в зеленому вигляді з додаванням різних зернових культур, з'ясування впливу холодового способу вирощування підсвинків, вивчення можливості використання вики як білкового корму тощо. Крім того вивчали питання стійлового та пасовищного утримання овець, його вплив на смушок і вовну, м'ясні якості валухів тощо [16].

Відділом тваринництва Катеринославської досвідної станції намічено низку заходів із поліпшення великої рогатої худоби, свиней та сільськогосподарської птиці для цієї зони. Однак через значну розораність земель та зростання частки рослинництва в загальногосподарському комплексі відділ перевели до Харківської крайової сільськогосподарської досвідної станції [9].

Основні зусилля зоотехнічного відділу Носівської досвідної станції спрямовувалися на вивчення впливу сименталізації місцевої худоби та оптимізації режимів годівлі й утримання на м'ясну та молочну продуктивність, оплату корму молоком. Здійснювалася робота з поліпшення місцевих відрідів свиней на основі схрещування з великою білою породою англійської селекції [24].

Активні пошуки у напрямі зростання продуктивних та племінних якостей місцевої худоби розгорнуто відділом тваринництва Харківської крайової сільськогосподарської досвідної станції, завідування яким здійснював Ф.О. Рюриков. Порівнювали окремі породи за господарськи корисними якостями, вивчали вплив раціональної годівлі на продуктивність, розробляли питання цілеспрямованого вирощування молодняку; Ф.О. Рюриков особисто провів хімічний аналіз 36 зразків сіна з пирію із домішкою інших трав, зібраних у господарствах степової частини України. Співробітники відділу досліджували питання годівлі молодняку великої рогатої худоби, використання пасовищ, приготування сіна з пирію, зелених кормів із суданки, люцерни, еспарцету, а також силосу, буряків, пивної дробини, жому, комбікормів [16, 21].

Відділом тваринництва Східно-степової обласної сільськогосподарської досвідної станції на чолі з П.А. Плюйком розгорнуто низку досліджень, зокрема із:

- 1) розведення сільськогосподарських тварин;
- 2) аналізу кормів та їх поживної цінності;
- 3) годівлі та утримання худоби.

Щодо вибору порід, оптимальних для розведення в даній зоні, основну увагу зосереджували на червоній степовій та сірій українській породах великої рогатої худоби, великій білій породі свиней англійської селекції, волоській та цигайській породах овець [12].

Для становлення наукових основ тваринництва важливого значення набуло заснування у 1918 р. у Києві Вченого (згодом – Сільськогосподарського наукового) комітету при Народному Комісаріаті Земельних справ. Його основним завданням було об'єднання розпорошених наукових сил і наукових сільськогосподарських установ України, планування організованого розвитку сільськогосподарської науки. Незважаючи на скрутні умови, за п'ять років свого існування Комітет встиг перерости у всеукраїнську найвищу сільськогосподарську наукову організацію. Він координував наукову сільськогосподарську діяльність у країні, скликаючи з'їзди і наради, організовуючи спеціальні комітети та комісії. Зокрема, від початку створення комітету у його складі функціонувала зоологічна секція, що поділялася на ентомологічну і зоотехнічну підсекції. У складі останньої були організовані окремі бюро за категоріями свійських тварин [17].

За результатами дослідження, цілеспрямовану роботу з удосконалення сільськогосподарських тварин вдалося налагодити лише в 20-ті роки, що пов'язувалося зі створенням спеціалізованих дослідних станцій. Так, у 1925 р. за ініціативою професора О.О. Браунера в Асканії-Новій організовано зоотехнічну дослідну і племінну станцію, яку очолив відомий учений у галузі тваринництва професор М.Ф. Іванов. За його безпосереднього керівництва проведено фундаментальні дослідження з метизації, селекції та бонітування сільськогосподарських тварин; виведення нових, більш продуктивних порід; розгорнуто широку програму досліджень із біології розмноження, акліматизації та гібридизації диких тварин. У дослідженнях брали участь академіки О.С. Семеновський, М.М. Завадовський, Б.М. Завадовський, професор Б.М. Боголюбський та інші відомі вчені [15, 23].

Одним із провідних осередків дослідництва у галузі тваринництва стала створена в 1928 р. на базі відповідного відділу Полтавська зоотехнічна дослідна станція, яку очолив професор О.П. Бондаренко. Він провів ґрунтовні дослідження з вивчення відгодівельних якостей міс-

цевих свиней, що стало основою для виведення нової скоростиглої миргородської породи.

Із 1929 р. значення одного з найавторитетніших республіканських дослідних центрів у галузі тваринництва набуває Київська зональна молочно-м'ясна дослідна станція. Її було створено на базі зоотехнічного відділу Київської крайової дослідної станції, який очолював один із фундаторів вітчизняної зоотехнічної науки, професор В.П. Устьянцев. Учений провів перші досліди з силосування соковитих кормів, обґрунтував доцільність даного способу заготівлі кормів за умов дрібних селянських господарств [4].

За ініціатииви першого директора дослідної станції, професора А.П. Редькіна вдалося зібрати незначне поголів'я племінних свиней, які залишилися в Україні після громадянської війни. Вченим відпрацьовано систему раціонального використання кращих тварин, організовано цілеспрямоване вирощування молодняку, розроблено заходи масового поліпшення галузі. Він також обґрунтував ефективність промислового схрещування свиней із метою зростання скоростиглості та забійних якостей тварин на відгодівлі [10].

Сектором селекції та розпліднення – на чолі з О.А. Соловйовим – проводилася робота з удосконалення продуктивних і племінних якостей найбільш поширених у зоні діяльності симентальської та білоголової української порід великої рогатої худоби. У дослідному господарстві «Терезине» організовано племінний завод симентальської породи, який набув слави одного з найкращих у країні.

Ученими дослідної станції здійснено значний внесок у становлення зоогієни сільськогосподарських тварин. Із цією метою за ініціатииви відомого вченого-новатора (власне, фундатора даної галузі знань) професора А.К. Скороходька відкрито першу в країні лабораторію зоогієни. Перші досліди з привчання підсвинків до мінусових температур проведені ним у «Терезине» ще в 1929 році [4].

У кінці 20-х років зоотехнічні дослідні станції відкривають майже в усіх обласних центрах республіки. Водночас організовують галузеві дослідні станції, зокрема бджільництва (Мерефа), вівчарства (Чаплі), кролівництва (Маріуполь), конярства (Чертково), шовківництва (Умань).

Зокрема, організована в 1920 р. Всеукраїнська дослідна станція бджільництва тривалий час виконувала функцію головного науково-методичного центру в даній галузі.

Її завдання полягало в організації спеціалізова-

них господарств і вдосконаленні техніки пасічництва, розведенні бджіл, вивченні їх ролі у запиленні сільськогосподарських культур. Окрім того досліджували фізіологію нервової системи, мобілізацію бджіл на пасовища для збирання нектару, питання восковиділення, виплоду та підсадки маток, роїння тощо [22].

Із 1925 р. як самостійна дослідна установа функціонувала Уманська станція шовківництва. Нею влаштовувалися зразково-показові вигодівлі шовкопряда різних порід для пошуку найбільш оптимальних для умов України.

Так, лише в 1929 р. Л.І. Корабльовою та Н.А. Гордієнко проведено вигодівлю 24 колекційних порід шовкопряда, зокрема бухарської, магдадської та туркестанської білих, японської й терської зелених, італійської Асколі, китайських чекіанг, шень-куль, шантунг та ін.

Вивчали результати схрещування порід із метою покращання їх якостей, зокрема італійської Осколі з китайською золотою, сферіко, багдад, бухарською, маргеланською й ін. [20].

Слід зазначити, що кінець 20-х років ХХ ст. позначився організацією перших спеціалізованих науково-дослідних інститутів у галузі тваринництва. У жовтні 1929 р. на базі зоотехнічного відділу Харківської крайової сільськогосподарської дослідної станції створено Південний науково-дослідний інститут молочного господарства, який відіграв істотну роль у розвитку зоотехнічної науки [2].

Досліджуваний період пов'язаний із початком академізації сільськогосподарської науки. У 1929 р. у Москві було засновано вищий науковий заклад у галузях сільського, водного та лісового господарства – Всесоюзну академію сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна.

Безсумнівно, організація академії як координаційного та науково-методичного центру розвитку сільського господарства в країні в цілому позитивно вплинула на зростання культури ведення тваринництва.

Висновки. Отже, 20-ті роки ХХ ст. є визначальним періодом у становленні науково-організаційних основ вітчизняного тваринництва, який ознаменувався запровадженням вузькогалузевої вищої зоотехнічної освіти, організацією спеціалізованих науково-дослідних одиниць тваринницького профілю.

Саме на базі галузевих вищих навчальних та дослідних закладів здійснювалася фундація перших наукових напрямів, теорій і вчень, формувався методологічний апарат зоотехнічної науки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Бородай І.* До історії становлення дослідної справи у галузях тваринництва / І. Бородай // Історія української науки на межі тисячоліть / Дніпропетр. нац. ун-т. Держ. наук. с.-г. бібл. Укр. акад. аграрн. наук. – Вип. 42. – К., 2009. – С. 49–57.
2. *Бородай І.С.* Теоретико-методологічні та інституціональні чинники становлення зоотехнічної науки в Україні / І.С. Бородай // Основні проблеми на сучасній науці. – 2010, 17–25 апреля 2010 г. – Т. 15. Історія. Філософія. Політика. Психологія і соціологія. – Софія : «Бялград» ООД, 2010. – С. 13–18.
3. *Буркат В.П.* Історичні аспекти розвитку теорії селекції у скотарстві України: монографія / В.П. Буркат, І.С. Бородай. – К. : Аграрна наука, 2006. – 584 с.
4. *Буркат В.П.* Нариси з історії інституту: монографія / В.П. Буркат, І.С. Бородай. – К. : Аграрна наука, 2008. – 556 с.
5. *Вергунов В.А.* Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В.А. Вергунов. Укр. акад. аграрн. наук. Держ. наук. с.-г. бібл. – Ч. 2. – К. : Аграрна наука, 2008. – 563 с. – (Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії).
6. *Вергунов В.А.* Агрономія і становлення науки про тваринництво на теренах України та Франції (друга половина XVIII ст. – 1920 рік) / В.А. Вергунов. – К., 2009. – 278 с.
7. *Вергунов В.А.* Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В.А. Вергунов. – К., 2009. – 220 с.
8. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 4765. – Арк. 457–486.
9. Доклады и журналы совещания по организационным вопросам Екатеринбургской областной станции. – Екатеринбург, 1916. – 47 с.
10. Киевская опытная станция животноводства «Терезино» / В.М. Дзюбанов, Л.Д. Алексеенко, А.С. Артюх [и др.] – М. : Колос, 1965. – 247 с.
11. *Мещерский И.* Образование сельскохозяйственного / И. Мещерский // Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук. – Т. 6. – С.-Пб., 1902. – С. 1–15.
12. *Плюйко П.А.* Программа работ отдела животноводства / П.А. Плюйко; Восточно-степная областная сельскохозяйственная опытная станция им. И.Е. Клименко. – Х. : Радянський селянин. – 1927. – 12 с.
13. *Пятницький И.* Опытныя сельскохозяйственныя учреждения // Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук. – Т. IV. – С.-Пб., 1902. – С. 334–347.
14. *Рубан Ю.Д.* История зооинженерной науки и современность. – К.: Аграрная наука, 2001. – 181 с.
15. *Рябко В.М.* Аскания-Нова в решении научных проблем / В.М. Рябко. – 2-е изд., доп. – Херсон, 2007. – 504 с.
16. *Рюриков Ф.А.* К 10-летию Октября. О работе за пять лет. Краткий отчет / Ф.А. Рюриков; Харьковская областная сельскохозяйственная опытная станция. Отдел зоотехнии. – Х., 1928. – 30 с.
17. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.): збірник документів і матеріалів. До 75-річчя створення Української академії аграрних наук. – К. : Аграрна наука, 2006. – 527 с. – (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії», кн. 14).
18. 40 років роботи Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. 1884–1924 / В. Сазанов, А. Знаменський, А. Бондаренко [та ін.] // Праці Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. – № 42. – Полтава, 1925. – 112 с.
19. Труды отделения общей зоотехнии на Опытной зоотехнической станции и труды лаборатории общей зоотехнии / Под ред. Е.А. Богданова. – М., 1915. – 605 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 27. – Оп. 9. – Спр. 598. – 64 арк.
21. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 10. – Спр. 564. – 41 арк.
22. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Он. 12. – Спр. 331. – 60 арк.
23. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 8. – Спр. 925. – 412 арк.
24. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 6. – Спр. 423. – 583 арк.
25. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 10. – Спр. 456. – 34 арк.